

ІСТОРІЯ

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195860>

Ольга СЕЛЕЗНЬОВА,
 orcid.org/0000-0001-5095-277X
 доктор юридичних наук, доцент,
 доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та права
 Чернівецького торговельно-економічного інституту
 Київського національного торговельно-економічного університету
 (Чернівці, Україна) selezniiov@gmail.com

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА

У зв'язку з потребою встановлення онтологічних основ інформаційного права у статті підіймається актуальне питання можливого розуміння головних історичних етапів становлення в Україні законодавства про інформаційні права. Вирішення поставленої задачі розширює теоретичні підвалини науки інформаційного права в контексті інформаційних прав та є підґрунтям для виваженої політики подальшої систематизації інформаційного законодавства України. Своєчасність окресленої тематики дослідження зумовлюється ще й тим, що, маючи вже досить багато напрацювань в науці інформаційного права, аспекти історичного та теоретичного характеру залишаються в стані наукового розроблення. Саме тому метою статті став розгляд минулих періодів формування одного з базових інститутів інформаційного права і законодавства – інституту інформаційних прав, на підставі якого можна було би сформулювати етапи його становлення.

Дослідивши нормативно-правові передумови формування законодавства про інформаційні права (норми Основного закону Самостійної України 1905 року, Конституції УНР 1918 року, Конституції УСРР 1919 року, Конституції УРСР 1937 року, Конституція УРСР 1978 року, Конституції України 1996 року та сучасного вітчизняного законодавства), автором статті пропонується виокремити чотири етапи становлення вищезазваного законодавства, а саме: зародковий – окремі сторони сутності інформаційних прав дістають свою нормативно-правову регламентацію в Основному законі Самостійної України 1905 року; декларативно-конституційний – деякі моменти нормативно-правової регламентації категорії інформаційних прав відображаються в текстах Конституції УНР 1918 року, Конституції УСРР 1919 року, Конституції УРСР 1937 року, проте складна політико-військова ситуація в країні не дозволяє достатньою мірою реалізувати закріплені постулати; базовий – прийняття основоположних нормативно-правових актів як на законодавчому, так і на конституційному рівні, які встановлюють, гарантують і забезпечують реальну реалізацію інформаційних прав; сучасний – подальше активне формування системи інформаційного законодавства дотепер, включаючи законодавство про інформаційні права.

Ключові слова: інформаційні права, інформаційне право, інформаційне законодавство, етапи становлення в Україні законодавства про інформаційні права.

Olga SELEZNOVA,
 orcid.org/0000-0001-5095-277X
 Doctor of Laws, Associate Professor,
 Associate Professor of the Department of Social Sciences, Humanities and Law
 of the Chernivtsi Institute of Trade and Economics
 of Kyiv National University of Trade and Economics
 (Chernivtsi, Ukraine) selezniiov@gmail.com

MAIN HISTORICAL STAGES OF ESTABLISHMENT OF INFORMATION RIGHTS LEGISLATION IN UKRAINE

Due to the need to establish the ontological bases of information law, the article raises the urgent question of a possible understanding of the main historical stages of the formation of legislation of information rights in Ukraine. The solution of this problem expands the theoretical foundations of the science of information law in the context of information rights and is the basis for a prudent policy of further systematization of information legislation of Ukraine. The timeliness of the outlined topics of the study is also conditioned by the fact that having already had a lot of experience in the science

of information law, aspects of historical and theoretical nature remain in the state of scientific development. That is why the purpose of the article was to review the past periods of formation of one of the basic institutes of information law and legislation – the institute of information rights, on the basis of which the stages of its formation could be formulated.

The author examines the legal prerequisites for the formation of legislation on the information rights (the rules of the Basic Law of Independent Ukraine 1905, the Constitution of the Ukrainian People's Republic of 1918, the Constitution of the Ukrainian SSR in 1919, the Constitution of the Ukrainian SSR in 1937, the Constitution of the Ukrainian SSR in 1978, the Constitution of Ukraine in 1996 and modern domestic legislation). The article proposes to distinguish four stages of the formation of the aforementioned legislation, namely: embryonic – individual parties to the essence of information rights get their legal regulation in the Basic Law and independent Ukraine in 1905; declarative-constitutional – some aspects of the legal regulation of the category of information rights are reflected in the texts of the Constitution of the UNR 1918, the Constitution of the USSR in 1919, the Constitution of the USSR in 1937, but the difficult political and military situation in the country does not sufficiently implement the established postulates; basic – adoption of basic normative legal acts, both at the legislative and constitutional level, which establish, guarantee and ensure the real realization of information rights; modern – further active formation of the system of information legislation to this day, including legislation on information rights.

Key words: *information rights, information law, information legislation, stages of formation legislation of information rights in Ukraine.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, неухильна комп'ютеризація та інтернетизація, досягнення робототехніки, знакові дослідження штучного інтелекту тощо зумовлюють подальший напрям створення і трансформації існуючого законодавства, яке покликане здійснити правове регулювання зазначених сфер. Разом із тим новітнє інформаційне законодавство не може характеризуватися відповідною якістю, узгодженістю та повнотою, якщо воно приймається без урахування досвіду, накопиченого науковцями та практиками проїдешніх поколінь. Під час вивчення окресленого питання доволі важливого значення набуває аспект історичних етапів становлення інформаційного законодавства, оскільки це дає можливість простежити витoki існуючих інформаційно-правових норм, з'ясувати, яким чином склалося розуміння того або іншого інформаційно-суспільного явища, та на ґрунті минулорічних досягнень сформулювати основні тенденції можливої побудови системи вітчизняного законодавства сучасного періоду.

Аналіз досліджень. Дослідженню інституту інформаційних прав присвячували свої праці такі науковці, як: В. М. Брижко, Р. А. Калюжний, О. В. Копан, Н. В. Кушакова, О. Г. Марценюк, А. А. Письменицький, К. С. Полетило, Н. І. Ткачук та інші. Проте історичні аспекти піднятої проблематики залишаються маловивченими, а тому потребують уваги.

Мета статті полягає в тому, щоб, застосувавши історико-правовий метод дослідження, розглянути минулі періоди формування одного з базових інститутів інформаційного права і законодавства – інституту інформаційних прав – та сформулювати етапи його становлення.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні права – це фундаментальна категорія, яка в укра-

їнській історії політичної та правової думки має глибоке коріння. Як зазначає В. С. Політанський, «аналіз розвитку права на інформацію в Україні доречно починати з Основного закону Самостійної України, підготовленого М. Міхновським та іншими членами УНП» (Політанський, 2012: 76). Цю думку варто підтримати, оскільки, звернувшись до зазначеного проекту первісної форми Конституції України 1905 року, знаходимо положення, які є невід'ємним елементом сучасної сутності інформаційних прав, а вона у свою чергу є доволі складною. Зокрема, вживаючи термін «інформаційні права», потрібно мати на увазі, що до структури цієї категорії включаються як право на інформацію (системоутворююче ядро всіх інформаційних прав, а також одне з найбільш значущих прав у диференціації прав людини і громадянина), так й інші права. У попередніх публікаціях (Селезньова, 2019: 12) пропонувалося класифікувати інформаційні права за двома критеріями: залежно від рівня нормативно-правового регулювання та за ступенем поширення на суб'єкти правовідносин. Відповідно, виділено п'ять основних інформаційних прав: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання та поширення інформації; право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення; право судового захисту інформаційних прав. Усі ці права формують загальну категорію інформаційних прав.

А якщо ми звернемося до вищевказаного документу 1905 року, то безпосередньо й побачимо такі положення: «печатне слово є свободне. Цензура ніколи не може бути заведена. Ніхто не може вимагати від письменників, видавців або печатників якихось грошових забезпечень. Коли пись-

менник є відомий і живе в Україні – видавець, печатник або розповсюджувач не можуть бути переслідувані» (Самостійна Україна, 1905: 11). Зрозуміло, первинні інформаційні права тут існують. Беззаперечно можна виділити право на свободу слова, право на заборону від переслідування видавців, письменників тощо, право на захист конкретних майнових прав вищезазначених осіб. Такі права, звичайно, не становлять увесь зміст категорії інформаційних прав у її сучасному розумінні, однак неодмінно є їхньою частиною (причому ці інформаційні права характеризуються як одні з базових для всього інституту інформаційних прав, адже свобода слова і сьогодні залишається неодмінним атрибутом демократичного суспільства, першим показником політично-соціальної стабільності в державі, регулятором рівня національної та загальнокультурної свідомості). І хоча в цей історичний період ще не озвучуються такі значущі інформаційні права, як право на інформацію та право на доступ до інформації, однак наведене доводить, що розуміння інформаційних прав мало місце вже тоді. Це дає підстави для виокремлення першого етапу становлення законодавства про інформаційні права в Україні.

Розвиток історичних подій зумовлює прийняття нових документів конституційного рівня. Серед інших положень там зафіксовані й інформаційні права:

– згідно з Конституцією УНР 1918 року (Конституція УНР від 29 квітня 1918 року) «установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листи без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених. Громадяни УНР і всі інші на її території не можуть бути обмежені в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки вони не переступають при тім постанов карного права» (п.п. 16, 17);

– згідно з Конституцією УСРР 1919 року (Конституція УСРР від 10–14 березня 1919 року) «з метою забезпечення за працюючими дійсної свободи висловлення своїх думок УСРР усуває залежність преси від капіталу і віддає в руки робітничої класи і селянської бідноти всі технічні і матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг та інших творів друку і забезпечує їх вільне розповсюдження по всій Україні» (ст. 24);

– згідно з Конституцією УРСР 1937 року (Конституція УРСР від 30 січня 1937 року) «у відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом свобода слова, свобода друку, свобода зборів і мітингів, свобода вуличних походів і демонстрацій. Ці права громадян забезпечуються

наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку й інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення» (ст. 124).

Ці конституційні норми дають можливість побачити, що на даному етапі розвитку історико-політичної думки в Україні з'являються нові, нормативно оформлені інформаційні права, серед яких: право на таємницю листування, права на свободу слова, друку, совісті, право на вільне розповсюдження друкованої продукції (виникає один з елементів права на інформацію – право на розповсюдження інформації). Тобто категорія інформаційних прав уже значно розширює свою сутність.

Тому вважаємо, що вказівка в конституціях на інформаційні права обґрунтовує позицію виділення другого етапу становлення законодавства про інформаційні права в Україні. Інше питання, що на практиці реалізація задекларованих прав зіштовхнулася з тогочасними реаліями суспільного та політичного життя і багато в чому виявилася неможливою.

Закріплення інформаційних прав на рівні конституцій ще на початку ХХ ст. та їх подальша трансформація в нормативно-правовому полі дають підстави констатувати вагомість зазначених прав для української спільноти, неможливість становлення української державності без належної регламентації інформаційних прав. Проте існування України у складі СРСР у багатьох аспектах нівелює досягнення юридичної науки і практики.

Слід також підкреслити, що Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року, незважаючи на нібито проведені деякі кроки демократизації радянського суспільства, не забезпечила адекватне нормативно-правове регулювання інформаційних прав, і її положення мали багато в чому повторювальний і декларативний характер. Тому, на нашу думку, прийняття і введення в дію цього тексту конституційного акта не дає підстав виділити цю подію в самостійний, окремий етап розвитку законодавства про інформаційні права.

З 1991 року Україна долає важкий шлях від тоталітаризму та закритості до високорозвинутого правового суспільства, яке базується на принципах демократії та відкритості інформації. За роки незалежності в нашій країні сформовано практично нове законодавство у сфері інформації та інформатизації (Системна інформатизація, 2005: 388).

Проривом у становленні законодавства про інформаційні права стало прийняття у 1992 році Закону України «Про інформацію» та у 1996 році – Конституції України, в яких було проголошено право на інформацію, встановлено гарантії забез-

печення цього права, встановлено основи правової регламентації інших інформаційних прав. Уже після зазначених подій в інформаційному законодавстві незалежної України спостерігаються визначні зрушення в нормативному забезпеченні інформаційних прав, розробляються та вводяться в дію нові нормативно-правові акти, що починають формувати систему інформаційного законодавства нашої держави. Саме тому в цей історичний проміжок часу ми виділяємо, відповідно, третій та четвертий етапи становлення законодавства про інформаційні права в Україні.

Висновки. Складний та неоднозначний розвиток законодавства України про інформаційні права, наведений у загальних рисах у нашому дослідженні, дає обґрунтовані підстави запропонувати виділити чотири етапи становлення вищезазваного законодавства, а саме:

– зародковий – окремі сторони сутності інформаційних прав дістають свою нормативно-правову регламентацію в Основному законі Самостійної України 1905 року;

– декларативно-конституційний – деякі моменти нормативно-правової регламентації категорії інформаційних прав відображаються в текстах Конституції УНР 1918 року, Конституції УСРР 1919 року, Конституції УРСР 1937 року, проте складна політико-військова ситуація в країні не дозволяє достатньою мірою реалізовувати закріплені постулати;

– базовий – прийняття основоположних нормативно-правових актів як на законодавчому, так і на конституційному рівні, які встановлюють, гарантують і забезпечують реальну реалізацію інформаційних прав;

– сучасний – подальше активне формування системи інформаційного законодавства дотепер, включаючи законодавство про інформаційні права.

Запропоновані етапи становлення законодавства України про інформаційні права створюють онтологічний базис науки інформаційного права в контексті інформаційних прав та є підґрунтям для виваженої політики систематизації інформаційного законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Політанський В. С. Загальна характеристика становлення та розвитку права на інформацію. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 76–79.
2. Селезньова О. М. Інформаційні права: теоретичні та системні положення. *Інформація і право*. 2019. № 3 (30). С. 9–15.
3. Самостійна Україна. Щомісячна часопись. 1905. Вересень. Ч. 1. С. 9–12.
4. Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>
5. Конституція УСРР від 10-14 березня 1919 року. URL: <http://sb7878.ucoz.ru/publ/62-1-0-82>
6. Конституція УРСР від 30 січня 1937 року. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
7. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>
8. Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності. Київ : Навчальна книга, 2005. 639 с.

REFERENCES

1. Polityanskiy V. S. Zahalna kharakterystyka stanovlennia ta rozvytku prava na informatsiiu [General characteristics of the formation and development of the right to information]. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2012. № 4, pp. 76-79. [in Ukrainian].
2. Seleznova O. M. Informatsiini prava: teoretychni ta systemni polozhennia [Information rights: theoretical and system provisions]. *Information and law*. 2019. № 3 (30), pp. 9-15. [in Ukrainian].
3. Samostiina Ukraina. Shchomisiachna chasopys [Independent Ukraine. Monthly magazine]. 1905. 09-1, pp. 9-12. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia UNR (Statut pro derzhavnyi ustrii, prava i vilnosti UNR) [Constitution of the UNR (Charter on the state system, rights and freedoms of the UNR)]. 29.04.1918. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia USSR [The Constitution of the USSR]. 10-14.03.1919. Retrieved from <http://sb7878.ucoz.ru/publ/62-1-0-82>. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia URSR [The Constitution of the USSR]. 30.01.1937. Retrieved from <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia URSR [The Constitution of the USSR]. 20.04.1978 Retrieved from <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>. [in Ukrainian].
8. Systemna informatyzatsiia zakonotvorchoi ta pravookhoronnoi diialnosti [Systematic informatization of lawmaking and law enforcement practice]. Kiev: Navchalna knyha, 2005. 639 p. [in Ukrainian].